

Albertas ROSINAS

Vilniaus universitetas

DĖL VADINAMŪJŲ KOKYBINIŲ (*k*)-oks, (*k*)-oki(a) TIPO ĮVARDŽIŲ DARYBOS IR RAIDOS*

Lietuvių kalbos vadinamųjų kokybinių (*k*)-oks, (*k*)-oki(a) tipo įvardžių daryba diachroniniu požiūriu nėra visai aiški. Pirmasis jų darybą bandė aiškinti Pranas Skardžius. Jo nuomone, išplėstinę priesagą *-okja-* turi *kitóki*as ir *kitókis*, *vienóki*as ir *vienókis*, *visóki*as ir *visókis*, taip pat *anóks*, *kitóks*, *šítoks*, *vienóks*, *visóks*. „Šios rūšies dariniai gali būti sudaryti pagal įvardžius *kóks* (*kókis*), *tóks*, *jóks*, kurie savo ruožtu yra kilę iš kamienų *ko-*, *to-*, *jo-* ir priesagos *-kja-*“ (Skardžius 1996, 136). Su tokiu kalbamųjų įvardžių darybos aiškinimu būtų galima ir sutikti, jeigu būtų aišku, iš kur įvardžių sistemoje atsirado kamienai *ko-*, *to-*, *jo-*.

Janas Otrębskis laikėsi šiek tiek kitokios nuomonės: „Obok zaimków *kàs*, *tàs* i niektórych innych istnieją odpowiednie zaimki jakosciowe, urobione za pomocą morfemu *-ākjo-*, f. *-ākjā-* : *kóks*, f. *kokià* ‘jaki’ (: *kas*) [...]“ (žr. Otrębski 1956, 154). Dabartinės lietuvių kalbos įvardžius *kóks*, *kokià* etc. Otrębskis laiko turinčius priesagas *-oks*, f. *-okia* „z dawnymi osnowami na *-āk-jo-*, f. *-āk-jā-*“ (Otrębski 1956, 155).

Ernstas Fraenkelis, aptardamas įvardžius *kóks*, *kokià*, tik primena, kad jie yra išvesti iš klausiamąjo įvardžio kamieno *ka-*, ir palygina su senovės slavų *kakъ*, rusų *kakoj* (žr. Fraenkel 1962, 280). Rašydamas apie *tóks*, *tokià*, jis užsimena, kad jie išvesti iš *tas*, *ta*, ir palygina su s. sl. *takъ*, le. *taki*, če. *taky*, r. *takoj* (Fraenkel 1962, 1105).

Rusų kalbos etimologiniuose žodynuose daroma taip pat: rusų kalbos *kakoj* tipo įvardžiai lyginami su lietuvių kalbos *kóks* tipo įvardžiais (pvz., Černych 1993, 369tt.; Vasmer 1953, 71, 506; ЭСРЯ I 22).

Christianas Stangas savo gramatikoje teigia: „Diese Formationen (t. y. *kóks* tipo įvardžiai. – A.R.) sind oft aus einem Stamm auf *-ā-* gebildet, wie

---

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą BALTILINGVA: Baltų lingvistinio paveldo tyrimai ir sklaida informacinėmis technologijomis.

wir es auch in anderen ieur. Sprachen häufig beobachten: lat. *tālis, quālis* [...]“ (žr. Stang 1966, 237). Kalbamuosius lietuvių kalbos įvardžius jis taip pat palygina su slavų *takъ, kakъ, jakъ* ir pabrėžia, kad lietuvių kalboje „Diese Pronomina weisen dieselbe heteroklitische Flexion wie *kuris* auf“ (Stang 1966, 237). Iš kur tas *-ā-* kamienas, paaiškėja iš straipsnio „Zum indoeuropäischen Kollektivum“, kuriame Stangas teigia, kad apžvelgiant indoeuropiečių prokalbės vienaskaitos vardininką „findet man folgende Attributtypen zu Substantiven mit dem Prädikat im Sing.: 1. **newos, *so*; 2. **newā, *sā*; 3. **newom, *tot / *tod*; 4. **newā, *tā*“, t. y. „bekommt auf diese Weise 4 ieur. Genera, oder – besser – Nominalklassen“ (Stang 1945, 282t.).

Iš to *ā* kamieno, tiksliau – kolektyvinės „giminės“ formų su *-ā*, pridedant priesagą *-k-*, Stango nuomone, pasidaryti *tóks, tokis* tipo įvardžiai, kurie lygintini su slavų *takъ* tipo įvardžiais (žr. Stang 1945, 286). Taigi jų daryba nukeliama į labai senus laikus, kai dar tebeegzistavo kolektyvinė „giminė“, kitaip tariant, į baltų-slavų epochą ar dar senesnius laikus. Pritariant šiai hipotezei reikėtų bandyti paaiškinti ne tik tai, kodėl tokio tipo įvardžių nėra nei latvių, nei prūsų kalbose, bet ir atsakyti į klausimą, kas lėmė, kad lietuvių kalboje šie įvardžiai iš esmės yra *i / ia₂* ar *ia₁* kamienų žodžiai, o s. slavų – *o* kamieno. Laikantis Stango hipotezės būtina pagrįsti kolektyvinės formos **kā* egzistavimą, nors to daryti neleidžia nei įvardžio *kas* semantika, nei jo formų struktūra baltų kalbose.

Neseniai pareikšta nuomonė, kad ankstyvojoje indoeuropiečių prokalbėje buvo dvinarė giminės opozicija: *genus distinctum / genus indistinctum* (žr. Tichy 1993, 2). Pirmasis opozicijos narys vėliau suskilęs į vyriškąją ir moteriškąją giminę, o antrasis daugelyje indoeuropiečių kalbų virtęs bevarde gimine (*genus neutrum*). Tačiau dalis *genus neutrum* daiktavardžių yra virtę moteriškosios giminės daiktavardžiais: *ā* kamienai ir *ī* (*devī* tipas) kamienai yra kilę iš *genus indistinctum* daiktavardžių (Tichy 1993, 4). Moteriškosios giminės savarankiškumo įteisinimas reiškė „eine Erweiterung des Categoriesystems: in der Dimension Genus wird die zweigliedrige Opposition Distinctum : Indistinctum durch die für indogermanische Sprachen typische dreigliedrige Opposition Maskulinum : Femininum : Neutrum ersetzt“ (Tichy 1993, 10). Taigi kalbant apie gimininių rodomyjų įvardžių vienaskaitos vardininko formas baltų prokalbėje ir pripažįstant giminės trinarę sistemą galima rekonstruoti baltų vienaskaitos vardininko formas: **tas* (vyr. g.), **tā* (mot. g.), **ta* (bev. g.). Bevardės giminės daugiskaitos vardininkas-galininkas galėjo būti **tā* (ide. **tah*), plg.: vedų *tā*, gr. *τᾶ*, go. *þo* etc. (žr. Tichy 1993, 11). Visų trijų

giminių formas turėjo turėti ir įvardžiai *šis, *anas, *(j)is, *kitas. Sunku įsivaizduoti, kad baltų prokalbėje būtų egzistavęs įvardžio *kas* moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko forma *kā ir bevardės giminės daugiskaitos vardininko-galininko forma *kā. Net ir pritariant tokių formų egzistavimui dar sunkiau būtų motyvuoti jų pasirinkimą vienaskaitos formų darybai.

Kalbamųjų įvardžių kilmės aiškumo nėra ir Wojciecho Smoczyńskiego etimologiniame žodyne (žr. Smoczyński 2007, 304, 681); net „atradimu“ reikėtų pavadinti aiškinimą, kad *kitóks* vestinas iš *kit-toks („z *kit-toks* dosł. „inny taki““; Op. cit., 292).

Norint paaiškinti kalbamųjų įvardžių darybą reikia išanalizuoti jų formų struktūrą paradigmos ir jų linksniavimo ypatybes. Lietuvių senuosiuose raštuose ir dabartinėse šnektose vartojamos tokios archajiškesnės tiriamųjų įvardžių paradigmos (*toks, tokia* arba *koks, kokia* paradigmos):

Daukšos Postilė (žr. Rosinas 2001, 69–72)

Vienaskaita

Vyr. g.	Mot. g.
V. <i>tokis, tókšai, tokšái</i>	<i>toki(g), tóki, tokiá, tóke</i>
K. <i>tokió, tókio</i>	<i>tokióš(g)</i>
N. <i>tokiám</i>	
G. <i>tóki, toki</i>	<i>tokia</i>
Įn. <i>tokiū</i>	<i>tokiá</i>
Ins. <i>tokimé, tókime, tokiamé</i>	<i>tokioié, tokioi'</i>
Ads. <i>tokiamp</i>	
Alt. <i>tokiop, tokióp</i>	<i>tokióšp</i>

Daugiskaita

Vyr. g.	Mot. g.
V. <i>tokié, tokie(g)</i>	<i>tokios, tokiošg, tokiós</i>
K. <i>tokiú, tokiu</i>	<i>tokiú</i>
N. <i>tokiemus</i>	
G. <i>tokiús, tókiūs, tokiūs</i>	<i>tokés, tókias</i>
Įn. <i>tokéis, tokéiš, tokieis</i>	<i>tokiomis</i>
Ins. <i>tokiúše</i>	<i>tokiošše</i>
Ilt.	<i>tokiošn'</i>
Alt. <i>tokiump</i>	<i>tokiúmp</i>

Sirvydo „Punktai“

Vienaskaita

Vyr. g.

V. *kokias* I 111, *kokfai* I 153

K. *kokio* I 120

N. *kokiam* I 53

G. *koki* I 3

Įn. *kokiu* I 100, *kokiuo* I 111

Ins. *kokiamy* I 42

Ilt.

Mot. g.

koki I 30, *kokia* II 140

kokios I 167

kokiu I 150

kokion I 40

Daugiskaita

Vyr. g.

V. *kokie* I 124, *toki* II 129

K. *tokiu* I 24

N. *tokiemus* II 9

G. *kokiuos* I 168

Įn.

Ins. *tokiuose* I 274

Ilt.

Alt. *tokiump* I 230

Mot. g.

tokios I 89

kokiu I 96

kokias I 252

kokiofe

tokiofn I 335

Zietelos šnekta (žr. Vidugiris 2004, 223t.)

Vienaskaita

Vyr. g.

V. *ko.k'is*

K. *ko.k'õ*

N. *ko.k'ám*

G. *ko.k'ĩ*

Įn. *ko.k'ù*

Ins. *ko.k'aĩ.*

Ilt. *ko.k'aĩ.*

Ads. *ko.k'ám(p)*

Mot. g.

ko.k'à

ko.k'õs

ko.k'eĩ.

ko.k'ã

ko.k'ái

ko.k'õj

ko.k'õn

ko.k'áip

Daugiskaita

Vyr. g.	Mot. g.
V. <i>ko.k'ì</i>	<i>ko.k'òs</i>
K. <i>ko.k'ũ</i>	<i>ko.k'ũ</i>
N. <i>ko.k'íem'i</i>	<i>ko.k'óm'i</i>
G. <i>ko.k'ùs</i>	<i>ko.k'às</i>
Įn. <i>ko.k'eĩs</i>	<i>ko.k'om'ì</i>
Ins. <i>ko.k'uos(à)</i>	<i>ko.k'osà</i>
Ilt. <i>ko.k'úosna</i>	<i>ko.k'ósna</i>

Kaip matyti, pateiktoms senųjų raštų ir Zietelos šnekto kalbamųjų įvardžių paradigmoms būdingas silpnasis supletyvizmas: vyriškosios giminės pamatinė forma, t. y. vienaskaitos vardininkas, galininkas ir inesyvas (Daukšos *Postilė*) yra *i* kamieno formos, o visos kitos – *ia* kamieno formos. Moteriškosios giminės vienaskaitos paradigmoms taip pat būdingas silpnasis supletyvizmas, nes vienaskaitos vardininkas yra *ī* kamieno, o visos kitos netiesioginių linksnių formos yra *īā* kamieno formos. Neabejotina, kad tiek senųjų raštų, tiek šnektų vienaskaitos vardininko formos *kokis*, *koki*, kurios senuosiuose raštuose vartojamos greta *kokias*, *kokia* tipo formų, yra senesnės už pastarąsias (plg. Zinkevičius 1966, 318).

Turint galvoje rytų baltų priesagos *-*āk*- vedinius, plg.: lie. *senókas*, *vienókas*, la. *labāks* etc., laikyti *kokis*, *koki* seniausiais vediniais vargu ar būtų korektiška. Tai viena. Antra, kaip jau minėta, manyti, kad kalbamięji įvardžiai yra priesagos -*k*- vediniai iš *ā* kamieno formų *tā, *anā, *kitā etc., taip pat vargu ar galima, o, be to, priesaga -*k*-, kaip rodo būdvardis *pilkas*, -*a* ir kai kurie daiktavardžiai, implikuoja *a* ir *ā* kamienų vedinius (plg. Skardžius 1996, 121t.).

Patikimesnė prielaida atrodytų, kad kalbamięji įvardžiai yra priesagos *-*āk*-vediniai iš kamienų **ka-*, **ta-*, **ana-*, **šja-*, **kita-*, **vēna-*, **visa-*, **ja-*. Ankstesniu lietuvių kalbos raidos laikotarpiu, kaip rodo Mažosios Lietuvos žodynų ir gramatikų duomenys, taip pat Sirvydo „Punktų“ duomenys, buvo vartojami *kitokas*, -*a*, t. y. *a* ir *ā* kamieno, kokybiniai įvardžiai ir būdvardžiai, pvz.: *kitokas*, -*a* LKŽ V 906, *vienókas*, -*a* LKŽ XIX 224, *wienokas* KIGr 75, plg.: *dweiokas*, *treiokas*, *keturokas*, *penkiokas* KIGr 75, *Dweioku budu* (BP II 14) LKŽ II 949, *treioku budu* (BP II 227) LKŽ XVI 741, *Kietweriokas* [...] *Trybunalas* SP I 25, *βakas kietweriokas* SP I 305. Beje, Sirvydo „Punktuose“ greta jau vartojamos ir naujesnės formos, plg.: *Koki* I 30 ir *kietweriokia* [...] *karalifte* SP II 58, *Dweiokias apšedimas* SP I 46 etc. (žr. dar Specht 1929, 37).

Įvardžiai *kitokas*, *-a*, *vienokas*, *-a* ir iš kiekinių skaitvardžių padaryti būdvardžiai – priesagos *-ok-* vediniai – leidžia daryti prielaidą, kad ankstesniu lietuvių kalbos raidos laikotarpiu visame lietuvių kalbos plote buvo vartojami kokybiniai įvardžiai **kāk-as*, *-ā*, **tāk-as*, *-ā*, **šjāk-as*, *-ā*, **anāk-as*, *-ā*, **kitāk-as*, *-ā*, **vėnākas*, *-ā*, **visāk-as*, *-ā*, **jāk-as*, *-ā*; **kākas* tipo įvardžiai buvo *a* kamieno žodžiai, o **kākā* tipo įvardžiai – *ā* kamieno žodžiai. Kad tokio tipo kokybinių įvardžių formos galėjo būti vartojamos, greičiausiai rodo kai kur aptinkamas būdvardis *tokāuskas* su kietuoju *k* prieš priesagą *-auskas*, pvz.: *Tokio artojo tokāuskas ir arklas* Rod (LKŽ XVI 467), plg.: *Baranauskas* : *Baranas*, *Baronas* ir *Matuliauskas*, *Matuliūnas* : *Matulis* etc.

Trijų giminių sistemos egzistavimo laikais, be vyriškosios ir moteriškosios giminės formų, turėjo būti ir bevardės giminės (*k*)-*āka* tipo formų, kurių reliktai gali būti Prūsijos lietuvių raštuose ir tautosakos tekstuose vartojami absoliutiniai demonstratyvai *anoktai*, *toktai*, *šitoktai*, *koktai*. Šių įvardžių pirmasis sandas (*k*)-*ok-* vestinas ne iš **(k)-okit-*, kaip kartais manoma (žr. Stang 1966, 235, 241t.), o iš **(k)-oka* < **(k)-āka*, prie kurio yra prisijungęs absoliutinis demonstratyvas *tai* ← **ta* *ja* (žr. Rosinas 1988, 215). Absoliutinių (*k*)-*oktai* tipo formų, keičiančių predikatinės struktūras, išlikimą Prūsijos lietuvių raštuose ir šnektose, matyt, lėmė vokiečių kalbos absoliutinių įvardžių *welches*, *solches* struktūros ir reikšmės analogija (žr. Rosinas 1984, 54). Antra vertus, neatmestina prielaida, kad šio tipo įvardžiai gali būti vertiniai iš vokiečių kalbos, nes jie aptinkami tik vokiečių kalbos vartojimo areale.

Kaip minėta, senuosiuose raštuose tiriamųjų įvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininkas dažnai turi fleksiją *-is*, o moteriškosios giminės *-i*. Pavyzdžiui, Daukšos *Postilėje* vardininko formos su *-is* yra dažnesnės už formas su *-as*, t. y. *kokias*. Greta vardininko su *-is* čia turimas taip pat *i* kamieno galininkas ir inesyvas, plg.: vns. vard. *kokis* DP 39₃₀, 72₁₁, *kokis* DP 288₂₈; *kokijaig* DP 131₃₈; *kokisg* DP 446₃; *tokis* DP 95₂₈, 115₄₂; vns. gal. *koki* DP 163₃₁; *koking* DP 104₈; *toki* DP 96₁₂; vns. ins. *tokimę* DP 40₂₉; *kokime* DP 583₁₈; *kokimeg* DP 585₁₄ (žr. Rosinas 2001, 69t., 127tt.). Vardininko formos su kirčiuota galūne *-is* vartojamos pietų ir rytų aukštaičių šnektose, pvz.: *kokis*, *tokis* Alt, Dot, Dv, Lkm, Švnc, Ūdr, Zt, *šokis* Mrc, Lp, Vlk, Vs, plg. *anokis* Rdm (LKŽ I 150), *tokis* Drsk (LKŽ XVI 469), *itokis* // *itokis* Zt (Vidugiris 2004, 220tt.). Net klausiamojo įvardžio *katras* vienaskaitos vardininkas kai kuriose pietų aukštaičių šnektose turi galūnę *-is* (*katris* Drsk, Lzd, Mrc, Zt, Vrn, Ndž, Mrc, Lp) ir linksniuojamas kaip *ja*₂ kamieno žodis.

Moteriškosios giminės vardininko formos su *-i* Daukšos *Postilėje* taip pat dažnesnės už formas su *-a* (*kokia* 3x, *koki* 79x). Jos vartojamos ir žemaičių, plg.: *anoki*, *šioki*, *toki* Krtn, Trkš, ir aukštaičių šnektose, pvz.: *koki* Skp, *toki* Brž, *koki* Tvr (žr. dar LKŽ XVI 469). Jos linksniuojamos kaip įvardis *pati*.

Senųjų raštų duomenys rodo, kad kalbamųjų įvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininkas, galininkas ir inesyvas turi *i* kamieno įvardžiams būdingas galūnes, t. y. tokias, kokias turi įvardžių *jis*, *šis*, *kuris* ir *patis* > *pats* atitinkamos formos. Daugiskaitos paradigmose (kaip ir įvardžių *jis*, *šis*, *kuris* daugiskaitos paradigmose) *i* kamieno formų nėra ir pėdsakų (plg. Rosinas 2001, 71, 130). Iš to galima daryti prielaidą, kad **(k)-ākas*, *-ā* tipo įvardžiai tam tikru kalbos raidos laikotarpiu dėl *(j)is*, *šis*, *kuris*, *patis* resp. **(j)ī*, **šī*, **kurī*, **patī* poveikio pakeitė savo kamienus, o jų linksniavimas įgijo silpnojo supletyvizmo požymių. Palankiausias tokio pakitimo sąlygos buvo netiesioginio rodymo įvardžių **tākas patis* ir **tākā patī* paradigmose. Greičiausiai kaip **patī* pirmiausia pradėtas linksniuoti įvardis **tākā* → **tokī*. Kalbamasis pakitimas kai kur galėjo prasidėti dar iki Leskieno dėsnio. Darant senųjų raštų ir šnektų duomenimis grindžiamą prielaidą, kad kalbamųjų įvardžių fleksinių klasių pakitimas gali būti pakitimų dėl analogijos padarinys, šiandien nebeatrodo įtikinama dar prieš 20 metų iškelta hipotezė, pagal kurią *(k)-oks*, *(k)-oki(a)* tipo įvardžiai esą išriedėję iš samplaikų **(k)-āka (j)is*, **(k)-āka (j)ī* (žr. Rosinas 1988, 214tt.).

Sprendžiant iš senųjų raštų ir šnektų duomenų galima daryti prielaidą, kad moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formos su *-a* (plg. *tokia*) yra pakeitusios formas su *-i* *īā* kamieno būdvardžių *žalia* pavyzdžiu mažinant alomorfų skaičių pagal ketvirtąjį morfologinės struktūros kūrimo principą, kuris vadinamas „turinio“ tapatumo ir skirtumų formalus atspindžio principu ir kurio formulė yra „eine Funktion – eine Form“ (žr. Wurzel 1984, 178; Rosinas 2005, 90t.). Formų *(k)-okī* ir *(k)-kiā* konkurencija prasidėjo dar iki raštijos pradžios. Tai rodo Daukšos *Postilės* duomenys: greta vyraujančio *(k)-oki* tipo jau vartojamas ir *(k)-okia* tipas (žr. Rosinas 1968, 238).

Aukštaičių šnektų ir senųjų raštų duomenys leidžia manyti, kad vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko galūnė *-is* kai kur buvo palaipsniui keičiama *īa₁* kamieno galūne *-as* ir kad tas procesas nėra iki šiol pasibaigęs. Pavyzdžiui, Dieveniškųjų, Gervėčių, Linkmenų, Zietelos ir kitose šnektose dar tebevartojamos tiriamųjų įvardžių vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko formos su *-is* (žr. DvŽ 299; Vidugiris 2004, 220tt., 225; Kardelytė 1975, 67, 69; Kardelytė 1961, 21tt.). Greta *(k)-okis* tipo formų čia jau kai

kur vartojamos ir *(k)-okias* formos su *-as* (žr. Vidugiris 2004, 220). Yra nuomonių, kad vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko formos su *-as* galinčios būti ne naujos (žr. Zinkevičius 1966, 318). Vienas iš argumentų – jas vartoja seni žmonės (žr. Būga 1961, 849; Zinkevičius 1966, 318). Kitas argumentas: „Daukšos postilėje sistemingai rašoma *kokias, vienokias, visokias*“ (Zinkevičius 1966, 318). Iš tikrųjų galūnę *-as* turi tik įvardžiai *kitokias, visokias*, pvz.: *kitókias* DP 191₁, *kitókias* DP 624₁₈, *wisókias* DP 462₃₅, *wiffókias* DP 313₃₀ etc. (žr. dar Rosinas 1968, 88). Kad anksčiau ir vienaskaitos vardininkas bus turėjęs *i* kamieno galūnę, rodo *i* kamieno vienaskaitos inesyvo forma *wifsokimė* DK 432. Kiti įvardžiai – *koks* ir *toks* – Daukšos *Postilėje* dažniau turi vardininko galūnę *-is*, rečiau *-as* (žr. pavyzdžius aukščiau ir Rosinas 1968, 87t.). Vėliau išleistuose religiniuose tekstuose (Sirvydo, Petkevičiaus) vartojamos tik *(t)-okias* tipo formos.

Randantis **-āk-* priesagos vediniams įvardžių sistema praturtėjo ne tik naujų leksemų, bet ir pasidarė sudėtingesnė jos semantinė struktūra. Nauji kokybiniai įvardžiai **šjākas* (→ *šjokis*), **šjākā* (→ **šjokī* > *šjoki*), **anākas* (→ *anokis*), **anākā* (→ **anokī* > *anoki*) tapo nariais rodomyjų distancinių įvardžių opozicijos, skiriamos požymių pora *artimasis / neartimasis (tolimasis)*. Nedistancinių įvardžių posistemį papildė **tākas* (→ *tokis*), **tākā* (→ *tokī* > *toki*).

Iš rodomojo įvardžio *(j)is* kamieno radosi **-āk-* priesagos vediniai **jākas* (→ *jokis*), **jākā* (→ **jokī* > *joki*), turintys požymį ‘neigiamasis’. Pirminė reikšmė greičiausiai buvo ‘nė vienas resp. nė viena’. Jie tapo konkrečiųjų neigiamųjų įvardžių **nē vėnas*, *-ā* sinonimais. Kalbamąjį įvardį greičiausiai turėjo ir žemaičiai – *joks* išlikęs frazeologizmuose, pvz.: *neidouto mōn už āuksa, už jūok’us pini:ngus* Trkš.

Greta nežymimojo įvardžio **vėnas*, *-ā* pradėti vartoti **tākas*, *-ā* ir (**kas žinā*) **kākas*, *-ā*, plg.:

- (1) **gīvenā vėnas žmō*
- (2) **gīvenā tākas žmō*
- (3) **gīvenā (kas žinā) kākas žmō*

Kadangi daiktavardiškasis neigiamasis įvardis **nēkas* ar **nēkas* turėjo prefiksą **nē* arba **nē*, laikui bėgant ir įvardis **jākas* → *jokis* buvo pradėtas vartoti su neiginiu *nē* ar *ne*, plg.: [...] *ne iokio numirelo ne regėio* DP 272_{37–38}. Pagal tą patį modelį pasidarytas ir neigiamasis įvardis *ne kokis*, *-i*, plg.: [...] *naudós nekókios nótnęba* DP 99₄₀ etc. (plačiau žr. Rosinas 2001, 114, 116).

Antano Juškos žodyne fiksuojamas įvardis *nejoks*, pvz.: *Mažne kožnas ligo- nis įpuola į nejojį bijojimą* (LKŽ IV 355) savo sandara ir reikšmėmis, plg. dar

Žyvijsi (augalas), auga, per neįėjusį laiką išduoda sėklą (LKŽ IV 355), primena lenkų kalbos nežymimąjį įvardį *niejaki* 1. *nekotoryj; nekij, kakoj-to, nekto* (WSPR 503) ir greičiausiai yra pasidarytas lenkų nežymimojo įvardžio *niejaki* pavyzdžiu. Kituose šaltiniuose šis įvardis nefiksuojamas.

Įvardis **kitākas* (→ *kitokis*) įėjo į skiriamųjų įvardžių posistemį ir sudarė opoziciją su identifikuojamaisiais įvardžiais **vėnākas* (→ *vienokis*), **tākas* (→ *tokis*) *patis*, **tākas* (→ *tokis*) *ja* (arba *jau*).

Įvardis **visākas* (→ *visokis*) vienaskaitos formomis turėjo reikšmę 'kiekvienas' ir buvo bendrumo įvardis, turintis požymį 'skaidomasis'. Jo konteksto partneris sakinyje galėjo būti daiktavardžio bet kuri vienaskaitos forma, plg.: *Wifsókiās liežuwis gārbis mane* DP 7₄₆ ir *visóki žōdi užrašík* Zt (žr. dar Rosinas 1988a, 185–189).

Išvados.

1. Kokybiniai (*k*)-*oks*, (*k*)-*oki(a)* tipo įvardžiai yra **-āk-* priesagos vediniai iš kamienų **šja-*, **ja-*, **ana-*, **ta-*, **kita-*, **ka-*, **vėna-*, **visa-*; vyriškosios ir bevardės giminės šio tipo įvardžiai buvo *a* kamieno, o moteriškosios giminės – *ā* kamieno žodžiai.

2. Kalbamųjų *a* kamieno įvardžių perėjimą į *ja*₂ kamieną, o *ā* kamieno į *iā* kamieną greičiausiai lėmė **(j)is*, **(j)í* resp. **patis*, **patī* tipo įvardžių linksnavimo modeliai; palankiausios šio pakitimo sąlygos buvo netiesioginio rodymo įvardžių paradigmose **tākā patī* ir **tākas patis* įvardžiui *patis* palaipsniui įgyjant *ja*₂ kamieno formų.

3. Po fleksinių klasių pakitimo, kuris daug kur prasidėjo iki Leskieno dėsnio, moteriškosios giminės kalbami įvardžiai pradėti linksniuoti kaip **patī* tipo žodžiai, o vyriškosios giminės įvardžiai, be *ja*₂ kamieno vienaskaitos (kilmininko, naudininko, įnagininko) ir daugiskaitos (kilmininko, galininko, įnagininko, inesyvo, iliatyvo ir aliatyvo) formų, įgijo ir *i* kamieno vienaskaitos (vardininko, galininko, inesyvo) formų.

4. Tolesnė raidos kryptis yra silpnojo supletyvizmo panaikinimas moteriškosios ir vyriškosios giminės įvardžių paradigmose (*toki* → *tokiā*, *tokis* → *tokias*) arba alomorfų skaičiaus mažinimas pagal būdvardžių *žalias*, *žalia* modelį. Tačiau šis pakitimas nėra visuotinis – jis labiau paveikė moteriškosios giminės paradigmas.

ON THE FORMATION AND EVOLUTION OF QUALITATIVE (*k*)-oks, (*k*)-oki(a)-TYPE PRONOUNS

Summary

On the basis of data from old Lithuanian writings and existing dialects, an assumption is made that the qualitative (*k*)-oks, (*k*)-oki(a)-type pronouns, which formed in the Lithuanian protolanguage, were derivatives of the suffix *-āk- with the stems *šia-, *ja-, *ana, *ta-, *kita-, *ka-, *vėna- and *visa-. The masculine and neuter pronouns of this type possessed an *a*-stem, whereas the feminine pronouns possessed an *ā*-stem.

Some modifications had already occurred in the stems and in the declension of the said pronouns in the majority of cases under the influence of *(j)is, *(j)í resp. *patis, *patí-type pronominal declension even before Leskien's Law. The most favourable conditions for this change, however, were in the paradigms of the indirect demonstrative pronouns *tākā patí and *tākas patis, with the pronoun *patis* gradually acquiring some *ia*-stem forms; *tākí developed on the model of *patí, while *tākis > *tokis* developed on the model of *patis* (also cf. (j)is, šis) from *tākas. With the modification of the inflectional classes, these feminine pronouns began to be declined as *patí-type words, whereas their masculine counterparts as (j)is, šis resp. *patis* pronouns, which possessed the nominative, accusative and inessive *i*-stem forms; the forms of the other cases possessed an *ja*-stem.

The evolution of its further development involved the abolition of the weak suppletion from the paradigms of the feminine and the masculine pronouns (*toki* → *tokia*, *tokis* → *tokias*), and the reduction of the number of allomorphs according to the model of the adjectives *žalias*, *žalia*. This change, however, was not all-encompassing; it had a greater effect on the feminine gender paradigms.

LITERATŪRA

Būga Kazimieras 1961, *Rinkiniai raštai* 1, sud. Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros l-ka.

Černых Павел Я. 1993, *Istoriko-etimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka*, Moskva: Russkij jazyk.

Fraenkel Ernst 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Kardelytė Jadvyga 1961, Linkmenų tarmės būdvardis ir įvardis, *Kalbotyra* 3, 7–25.

Kardelytė Jadvyga 1975, *Gervėčių tarmė*, Vilnius: Mintis.

Otrębski Jan 1956, *Gramatyka języka litewskiego* 3, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Rosinas Albertas 1968, *Lietuvių ir kitų baltų kalbų gimininiai įvardžiai*, Filologijos mokslų kandidato disertacija, Vilnius.

Rosinas Albertas 1988, *Baltų kalbų įvardžiai*, Vilnius: Mokslas.

Rosinas Albertas 1988a, Dėl žodžio *visoks* reikšmės ir statuso, *Baltistica* 24(2), 185–189.

Rosinas Albertas 2001, *Mikalojaus Daukšos tekstų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Rosinas Albertas 2005, *Latvių kalbos daiktavardžio linksniaavimo sistema: sinchronija ir diachronija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Skardžius Pranas 1996, *Rinktiniai raštai* 1, parengė Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Smoczyński Wojciech 2007, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński.

Specht Franz 1929, Šyrwids Leben und Schriften, In: *Šyrwids Punktay Sakimu (Punkty kazań)* 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 7–61.

Stang Christian S. 1945, Zum indoeuropäischen Kollektivum, *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 13, 282–294.

Stang Christian S. 1966, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.

Tichy Eva 1993, Kollektiva, Genus femininum und relative Chronologie im Indogermanischen, *Historische Sprachforschung* 106, 1–19.

Vasmer Max 1953, *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Carl Winter.

Vidugiris Aloyzas 2004, *Zietelos lietuvių šnektos*, Vilnius: Presvika.

Wurzel Wolfgang U. 1984, Flexionsmorphologie und Natürlichkeit, *Studia Grammatica* 11, Berlin: Akademie-Verlag.

Zinkevičius Zigmantas 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

ŠALTINIAI

- BP – *Postilla...* Per Iana Bretkuna Lietuwas Plebona Karaliaucziui Prufūfu... 1591.
- DK – *Kathechismas...* paraszitas per D. Iakvuba Ledesma ... Išgulditas iš Liežuvio Lankiško ing Lietuwißka per Kuniga Mikołoiu Daugþa ... Išþpaußtas Wilniui... 1595. – Naudotasi fotokopiniu leidimu: Vida Jakštienė, Jonas Palionis (red.) 1995, *Mikalojaus Daukšos 1959 metų Katekizmas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- DP – *Postilla Catholicka...* Per Kúniga Mikaloiv Davksza Kanoníka Médnikų / iš lėkißko pergūldita... W Wilniui. Drukárnioi Akadēmios Societatis Iesv, A. D. 1599 (cit. iš fotografuotinio leidimo: *Daukšos Postilė*, Kaunas: Lietuvos universitetas, 1926).
- DvŽ – Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas (red.), *Dieveniškųjų šnektos žodynas* 1: A–M, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

- KlGr – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius, 1957.
LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, Vilnius, 1941–2002.
WSPR – *Wielki słownik polsko-rosyjski*, Warszawa–Moskwa, 1967.
ЭСРЯ – *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* 1, Maskva: Izd-vo Moskovskogo Universiteta, 1968.

Albertas ROSINAS
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lietuva
[albertas.rosinas@flf.vu.lt]